

УДК 94(430)«15»

Котляров П. М.,
кандидат історичних наук, доцент, завідувач
кафедри історії мистецтв, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), pkotl.univ@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ У РАННІХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ ТВОРАХ ФІЛІПА МЕЛАНХТОНА

*Досліджується дилема ранньореформаційної теології щодо свободи волі в працях теолога і гуманіста Ф. Меланхтона. Метою дослідження є з'ясування процесу еволюції гуманістичного світогляду Ф. Меланхтона та його спроби узгодити власне еразміанство з теологією М. Лютера. Розглядається питання, яким чином лютерівська теза про рабство волі була переосмислена Меланхтоном на рівні, що враховував традиційну догматику, вимоги нової теології та гуманістичні ідеї. З'ясується питання, яким чином Меланхтон в межах нової догматики та традиційних учень про свободу волі, формулює власне розуміння меж вибору людини і як на основі власної ідеї про *vis cognoscendi* (сила пізнання) доводить важливість розумових потенцій особистості. Доводиться, що Меланхтон обґрунтовував парадигму нової педагогіки, яка, не виходячи за межі лютеранської доктрини, органічно поєдналася із гуманістичними ідеями.*

Ключові слова: Філіп Меланхтон, еразміанство, гуманізм, теологія, освіта, свобода.

Однією із важливих проблем ранньореформаційної теології було питання свободи волі. Дискусії, щодо права свободи вибору, хвилювали не лише теологів, але й гуманістів. Серед тих, хто активно долучився до вирішення цієї проблеми, був відомий теолог, вихідець із гуманізму, Філіп Меланхтон (1497–1560).

Проблема свободи волі не випадково виявилася центральною у ранніх працях Меланхтона, оскільки, як усвідомлював мислитель, від її вирішення залежить відповідь на питання – чи може людина удосконалитися отримуючи освіту? Тому уточнення поглядів Меланхтона на цю проблему дасть можливість краще зрозуміти сутність освітянської реформи, що здійснилася в Німеччині у добу Реформації.

На сьогодні існує низка праць, присвячених ранній теології Меланхтона та його освітянським реформам [1; 2; 3; 4], однак питання пов'язані з теологічними уявленнями про свободу волі і її зв'язками із реформою школи потребують уточнення.

Філіп Меланхтон до особистого знайомства з Мартіном Лютером був типовим представником північного гуманізму. Однак у Віттенберзі, куди Меланхтон був запрошений у якості викладача грецької мови, він зіткнувся із новим реформаційним вченням. Теологічні уявлення Лютера щодо неможливості особистого самовдосконалення та повної залежності людини від Божого промислу – передвизначення, виявилися такими, що суперечили гуманістичному світогляду Меланхтона.

Погляди М. Лютера про безкомпромісність абсолютного передвизначення добре відомі із суперечки між ним та Еразмом Роттердамським. Її наслідком стали два трактати цих діячів: «Про рабство волі» («De servo arbitrio», 1525) [5] Мартіна Лютера та «Діатриба або міркування про свободу волі» («De libero arbitrio Diatribe sive collatio») Еразма Роттердамського [6].

Меланхтон, маючи еразміанські погляди, повинен був рано чи пізно вступити у не менш гостру суперечку з доктриною Лютера про рабство волі, що уподібнювала людину в її несвободі запряженому віслуку [7]. Людина, як випливало з ідей Лютера, зі своєю сервільною волею виявлялася нездатною

впливати на власні вчинки. Проголошуючи марність спроб досягти поліпшення людського ества за рахунок власних старань, ідея про рабство волі визнавала марною й освіту, оскільки процес освіти не мислився без особистих зусиль людини. Натомість, у найбільш ранній промові Меланхтон окреслив власне, відмінне від Лютера, розуміння місця освіти у процесі виховання людини. Його вступна промова перед викладачами і студентами від 29 серпня 1518 р., що нині відома під назвою «De corrigendis adolescentiae studiis» [8, s. 15–25] («Про поліпшення навчання юнаків»), стосувалася вузлових проблем освіти і церкви, які потребували змін і зводилася до наступної тези: відновлення релігії неможливе без відродження науки, без повернення до джерел [8, s. 23; 9, s. 62].

Проте, конфлікту між Меланхтоном і Лютером не відбулося. Натомість з перших років перебування у Віттенберзі Меланхтон адаптує ідеї і теологічні доктрини Лютера до своїх власних гуманістичних уявлень. Навіть побіжний погляд на публічні заяви Меланхтона свідчить про те, що, починаючи із 1519 р., відбуваються достатньо швидкі зміни у ключових уявленнях молодого викладача–еразміанця.

Ці зміни були спровоковані одночасно декількома факторам. По–перше, хоч Меланхтон був покликаний до університету на посаду професора грецької мови і літератури, проте, незабаром він також був запрошений на філософський факультет для читання теологічних лекцій. Перші біблійні лекції були присвячені пророку Іллі та посланням апостола Павла до Тита [10, s. 32f]. Ці лекції уможливили тісне зближення гуманіста із теологією. Водночас у межах норм освіти XVI ст. гуманіст також розпочав навчатися на вищому факультеті – теологічному, який на 1519 р. іще перебував структурно і методологічно в межах традиційного середньовічного викладання.

По–друге, у Віттенберзі Меланхтон постійно спілкувався із харизматичним Мартіном Лютером. Г. Борнкам, коментуючи цю обставину, цілком справедливо стверджує, що Меланхтон прийшов до Віттенбергу з еразміанськими ідеями. Однак, як еразміанець, молодий Філіп не мав Еразмового характеру і гарту [11, s. 78], тому його світогляд під тиском аргументації Лютера поступово еволюціонував. Щоправда, процес виявився неоднозначним і тривалим у часі.

Якими були ці трансформації? Після закінчення бакалаврського курсу Меланхтон задля отримання ступеню біблійного бакалавра (*Baccalaureus biblicus*), повинен був витримати публічний захист у формі диспуту. Диспут відбувся 19 вересня 1519 р. [10, s. 33]. На захист Меланхтон виніс тези – обов'язковий компонент диспуту [12, s. 29].

Ці ранні тези зафіксували, хоч і незначну, але все ж зміну ідеологічних настанов у свідомості еразміанця. На це звернув увагу німецький дослідник Р. Шауфлер, який висловив обережну думку, що у тезах, поряд із типовими гуманістичними поглядами, з'являється «співчуття теології Лютера» [13] в частковому прийнятті ідеї про рабство волі [13].

Якщо у бакалаврських тезах можна побачити лише «співчуття до теології Лютера», то наступний рішучий крок у напрямі адаптації теології Лютера можна спостерігати у промові Меланхтона від 25 січня

1520 р. Вона була присвячена теології апостола Павла (*Melanchthons declamatiuncula in D. Pauli doctrinam vom 25. Jan. 1520*) [14]. Меланхтон у цій промові вже виступає апологетом і захисником поглядів Мартіна Лютера, визнаючи ідею Лютера про силу гріха над розумом і волею людини. Молодий реформатор зауважував, що не у волі людини прогнати пануючі бажання, які укоренилися в душі, і які душу тримають ніби в оточеній фортеці, звершуючи в кожному члені нашого тіла свою тиранію [14, s. 12]. Відтак воля людини розуміється Меланхтоном сервільною, неспроможною власними зусиллями протидіяти стану гріха (*affectus recessati*) [14, s. 12].

Р. Шауфлер, аналізуючи цей період життя Меланхтона, прийшов до категоричного висновку, що звернення гуманіста до послань апостола Павла, який підсумком усіх людських діянь бачив пізнання Христа (а пізнання Христа розглядалося як утілення всіх благ і, врешті-решт, спасіння від влади гріха, в тому числі і від панування тіла над духом), демонструє відмову від традиції європейської гуманістичної філософії [14, s. 12].

Однак дозволимо не погодитися із категоричною і, як здається, не цілком достатньою аргументацією Р. Шауфлера, тим паче, що наступні теоретичні розробки Меланхтона дають можливість дійти більш виражених висновків.

Насамперед звернемо увагу на трактат, який вийшов із-під пера Меланхтона в 1521 р. і отримав надзвичайно високу оцінку Мартіна Лютера. Ця ґрунтовна праця вийшла під заголовком «*Loci communes rerum theologicamm seu hypotyposes theologicae*» [15]. Значною мірою робота була спровокована Лейпцизьким диспутом 1519 р. Меланхтон тоді за результатами невдалих перемовин між Мартіном Лютером і Йоганном Екком у листі до Еколампадія описав перебіг подій диспуту та виклав власні думки щодо «теології Христа» й «аристотелізму». «Аристотелізм» Меланхтон звинуватив у тому, що він має мало спільного із теологією Христа [16, s. 88]. Лист був опублікований і викликав роздратування в головного учасника диспуту Й. Екка [17, s. 15]. Як наслідок, Меланхтон змушений був долучитися до складної дискусії зі схоластичною теологією, відголос якої постійно присутній у тексті «*Loci communes*».

Хоч трактат був теологічного характеру, але в ньому знайшлося місце проблемі освіти і виховання, які тісно перепліталася із догматичним питанням щодо свободи волі. Тому зосередимось на пошуку в документі тих позицій, що зафіксували уявлення гуманіста щодо питання про свободу волі, цього найбільш дискусійного і дражливого питання перших років Реформації.

Аналізуючи «*Loci communes*» спочатку виокремимо тези Меланхтона, у яких заявляє про себе гуманістичний компонент, ідеї, що свідчать про можливість людини в сенсі виховання та самовиховання, про її особисті потенції в справі поліпшення людської природи – те, що залишалось співзвучним ідеям німецького гуманізму й еразміанству.

На думку Меланхтона існує сила пізнання, яку він називає *vis cognoscendi* [18, s. 86–87] і сила, що виникає на основі і внаслідок психо-фізичної організації

індивідуума, тобто – *сила афекту*, тих виявів, які Меланхтон називає «*vis e qua affectus oriuntur*» [18, s. 87]. Завдяки «*vis cognoscendi*» людина сприймає, розуміє, робить висновки, розраховує тощо. Іншу силу (*vis e qua affectus oriuntur*) Меланхтон характеризує як таку, якою людина або може відторгати те, що отримала через пізнання, або ж, навпаки, вона примушує людину слідувати за тим, що їй відкрилось через пізнання. «Ця сила, іншими словами, є волею», зазначає Меланхтон [18, s. 87]. Пізнання «*vis cognoscendi*» перебуває в рабстві волі (*cognitio servit voluntati*) [18, s. 87]. Меланхтон у цьому випадку дотримується вживаного у пізній схоластиці топосу про примат волі.

Однак воля у Меланхтона не є якоюсь певною цілісністю, вона розпадається на низку суперечливих афектів (*affect*), емоцій, які підкидаються людині як ігрові кульки. Свободи людини від афекту, переконаний Меланхтон, не існує. Відповідно, перемагає найсильніший афект і він починає визначати шлях людини. Меланхтон називав цей процес *raptus* [14, s. 4] (грабунок, захоплення), тобто, щось таке, що може відбуватися поза бажанням людини, сторонньою силою. По суті, подібне трактування перетворювало людину в суб'єкт, не здатний на самостійне визначення життєвого шляху, повністю залежний від сили афекту. Це була безвихідь яку без сумніву, усвідомлював Меланхтон.

Після викладення тез про пізнання і всевладдя волі (*vis e qua affectus oriuntur*), про те, що людина від рабства афекту самостійно звільнитися не може, Меланхтон усе ж намагається знайти і пояснити механізм протидії неконтрольованій волі, але так, щоб не вступити на цій вузькій догматичній стежині в конфронтацію із уявленнями про рабство волі самого Лютера. Перше, що констатує Меланхтон «...усе, що стається, стається обов'язково з Божого передвизначення» («*divinam praedestinationem eveniunt*») [18, s. 88]. Він наводить низку біблійних текстів, які доводять повну залежність людини від Божого передвизначення [18, s. 88]. Заздалегідь визначена Богом доля людини у Меланхтона, однак, не набуває фатального змісту. І, хоч гуманіст неодноразово підкреслює притаманні людині вроджені вади [18, s. 90–94], як і те, що над індивідуумом панує афект (який, знову ж таки, бачиться як сила, що «володіє людиною так, як тиран володіє державою» і який «може нехтувати хорошим пізнанням і рвати людину пристрастями») [18, s. 87], Меланхтон переконує, що гріховна воля не завжди має шанс на перемогу. Цей шанс полягає в тому, що сам Бог втручається і пробуджує в людині потужніший новий і чистий афект, який може не без боротьби витіснити негативний афект [18, s. 87].

Логіка Меланхтона розгортається у площині трактування біблійних текстів, які дають підстави вважати, що людина все ж має право обирати. Проте обрати вона може лише маючи здоровий глузд, оскільки людина нерозумна, відкидає першооснову мудрості – Бога й, отже, починає керуватися своєю волею. «Сказав безумний у серці своїм: «Бога немає». Впали в розпусту, опоганилися в ділах своїх; не стало тих, хто чинив би добро» [18, s. 94], цитує Меланхтон пророка-псалмоспівця, і додає ще низку прикладів зі Старого Заповіту для ілюстрації того, що люди своїми

нерозважливими вчинками накликають на себе гнів Божий і не дають можливості Духу Божому торкатися їхніх сердець [18, s. 87].

Отже, з поданих цитат випливає, що Меланхтон не покидає гуманістичну ідею щодо можливості людини досягти досконалості, але вирішальну роль у процесі поліпшення людської природи й у звільненні від негативного афекту відіграє Божа милість, що пізнається через мудрість, а складова мудрості – знання. Знання ж передбачає процес їх отримання. Таким чином, у цьому висновку, який, загалом, не суперечить ученню Лютера про рабство волі, лунає голос реформатора–гуманіста, який на основі Святого Письма доводить тезу про можливість поліпшення людського ества через знання, а знання – це, перш за все, ґрунтовна освіта.

Досліджуючи генезу ідеї Меланхтона про свободу волі, її можливості та взаємозв'язок із розумом і людськими потенціями, залучимо ще один документ, що виник майже через 10 років після створення «*Locī communes*». Йдеться про Аугсбурзьке сповідання 1530 р. (*Confessio Augustana*).

У 18–му артикулі «*Confessio Augustana*» «Про свободу волі» гуманіст пояснює межі свободи волі людини, або в яких питаннях вона має свободу. «Про свободу волі ми вчимо, що людина в певній мірі (*gewissen Maße*) володіє свободою волі: вона може зовнішньо вести порядне життя й ухвалювати власні рішення в питаннях, доступних здоровому глузду (*Vernunft*)» [19, s. 60].

Що означає ця розпливчата і, на перший погляд, не зовсім зрозуміла фраза, що людина може «ухвалювати власні рішення в питаннях, доступних здоровому глузду»? Меланхтон тут звертається до авторитетної думки Августина і ніби вибудовує положення про свободу волі цілком у руслі вчення Августина, розвиваючи думку, що людина має вибір між добром і злом, але «лише в зовнішніх питаннях життя» [19, s. 60]. Які ці «зовнішні питання життя» Меланхтон уточнює знову–таки спираючись на Августина [19, s. 60]. Наприклад, говорячи про свободу творити добрі справи Меланхтон пояснює, що подібна свобода за Августином вкладається в такі рамки діяльності як «працювати, або не працювати на полі, їсти, пити, іти до товариша в гості, одягатися або роздягатися, будуватися, одружуватися, займатися ремеслом, або звершувати подібні корисні і добрі справи». Точнісінько так само людина за своїм вибором може «творити зло», «вклонятися ідолу, убивати тощо» [19, s. 60]. Меланхтон не вступає у полеміку з Августином, навпаки, Августин цитується у кращих традиціях схоластики як незаперечний авторитет. Однак на його тезах Меланхтон вибудовує нове розуміння свободи волі, дещо відмінне від Августина, хоч його уявлення і не вступають у помітну конфронтацію із католицьким розумінням. Однак відмінність усе ж є. Меланхтон, погоджуючись з Августином і наводячи розлогу цитату, додає важливе зауваження, що ніби доповнює Августина, але в якому більше відчувається послідовник Еразма. Меланхтон стверджує, що у людини все ж існує шанс стати «угодним Богу», «відчувати у своєму серці страх Божий», «вірити в Бога». Цей шанс, продовжує Меланхтон, людина має можливість отримати через благодать і допомогу

Святого Духу [19, s. 60]. У цих словах складно знайти щось, що суперечило б ученню Лютера про рабство волі (вона тут теж повністю залежна від благодаті і Духу Святого), або вище цитованим словам Августина. Однак Меланхтон, вважаючи, що людина не може самостійно вирвати «із свого серця вроджений потяг до зла», майже непомітно звертається до раніше озвученої ідеї про *vis cognoscendi* (силу пізнання), зазначаючи що «і віра, і страх Божий дарується через Слово Боже» [19, s. 60]. Ця теза є ключовою для розуміння освітянських реформ і гуманістично–релігійних практик Меланхтона, адже отримання «віри і страху Божого» через Слово Боже, або Священне Писання, передбачає процес дослідження – екзегезу, яка в гуманіста мислиться у взаємозв'язку з розумовими потенціями й освітою. І ця думка стає логічним висновком реформатора–гуманіста.

Таким чином, розглянувши та проаналізувавши низку документів, можна зробити висновки щодо того, яким чином Меланхтон на початку своєї педагогічної діяльності узгодив спірне питання про свободу волі. І, якщо у промові від 1520 р. Меланхтон нібито визнавав повну силу гріха над розумом, а волю людини – сервільною, що дало підстави вважати, ніби гуманіст відмовся від європейської гуманістичної філософії, то всього лише через рік у «*Locī communes*» реформатор спростовує ці підстави й обґрунтовує право людини на вибір. Щоправда вибір обмежений, умовний: він передбачає присутність у людині Божої милості, яка, у свою чергу, звільняє від негативного «афекту». Проте Меланхтон переконує, що кожна людина може досягти Божої милості, бо пізнається вона через мудрість. А складова мудрості – знання.

Розвиваючи тезу про свободу волі в межах *Confessio Augustana* Меланхтон, ґрунтуючись на вченні Августина про свободу волі, формулює власне розуміння меж вибору людини. І на основі власної ідеї про *vis cognoscendi* доводить важливість розумових потенцій, пов'язаних безпосередньо з освітою. Меланхтон вибудовує парадигму педагогіки, яка, перебуваючи в межах лютеранської доктрини, органічно поєднувалася із гуманістичною ідеєю про всесилля освіти («*Omnipotenz*»).

Загалом же можна говорити про те, що знайомство з Маргіном Лютером призвели до суттєвої трансформації картини світу молодого гуманіста, який був змушений відійти від еразміанського розуміння свободи людини. Проте у 20–х рр. XVI ст. лютерівська теза про рабство волі була переосмислена Меланхтоном на рівні, що враховував традиційну догматику, вимоги нової теології та гуманістичні ідеї. Цей складний синтез дав можливість Меланхтону теоретично обґрунтувати ідею щодо участі людини у процесі поліпшення людської природи, зруйнувавши категоричне вчення про приречення. Показово те, що вирішальну роль у цьому процесі Меланхтон залишає за Божою милістю, яка, на його думку, пізнається через мудрість і знання. Знання ж, у свою чергу, передбачають процес їх отримання. Отже, цей висновок логічно обґрунтовував необхідність реформування та влаштування нових навчальних закладів, які б, маючи гуманістичну орієнтацію, забезпечили такий необхідний у нових умовах Реформації процес пізнання.

Список використаних джерел

1. Walter P. Melancthon und die Tradition der studia humanitatis / P. Walter // Zeitschrift für Kirchengeschichte. – 1999. – №110. – S.191–208.
2. Jesse H. Leben und Wirken des Philipp Melancthon: Dr. Martin Luthers theologischer Weggefährte / H. Jesse. – Berlin: Frieling, 2005. – 232 s.
3. Matz W. Der befreite Mensch: die Willenslehre in der Theologie Philipp Melancthons / W. Matz. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 279 s.
4. Wollersheim H. Philipp Melancthons Einfluß auf das sächsische Schulwesen / H. Wollersheim // Werk und Rezeption Philipp Melancthons in Universität und Schule bis 18. Jahrhundert. – Leipzig: Evangelische Verlag, 1999. – S.83–97.
5. Luther M. De servo arbitrio Martini Lutheri ad D. Erasmus Roterodamum / M. Luther. – Strasbourg: Wolfgang Köpfel, 1525. – 376 s.
6. Erasmus von Rotterdam. De libero arbitrio Diatribe sive collatio (1524) / Erasmus von Rotterdam // Ausgewählte Schriften. – Darmstadt: Werner Welzig, 1969. – Band 4. – S.1–195.
7. Спор Эразма Роттердамского и Мартина Лютера о свободе воли // Spor Jerazma Rotterdamskogo i Martina Ljuterо o svobode voli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apocalypsim.ru/Erasm-Luter.htm> Дата звернення 15.12.2016.
8. Corpus Reformatorum / [Hrsg. C. G. Bretschneider]. – Halis Saxorum: C. A. Schwetschke, 1843. – Vol. XI. – 1043 s.
9. Melancthon Ph. Wittenberger Antrittsrede (De corrigendis adolescentiae studiis) / P. Melancthon // Melancthon deutsch. – Leipzig: Evang. Verl.-Anst., 1977. – S.45–67.
10. Scheible H. Melancthon. Eine Biographie / H. Scheible. – München: C. H. Beck, 1997. – 294 s.
11. Bornkamm H. Melancthons Menschenbild // P. Melancthon. Forschungsbeiträge zur vierhundertsten Wiederkehr seines Todestages dargeboten in Wittenberg 1960. – Göttingen: Evangelische Verlag Anst., 1961. – S.76–90.
12. Matz W. Der befreite Mensch: die Willenslehre in der Theologie Philipp Melancthons / W. Matz. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 279 s.
13. Melancthons declamatiuncula in D. Pauli doctrinam... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://home.online.no/~boethius/teologi/melan2.htm>. – Дата звернення 15.12.16.
14. Melancthons declamatiuncula in D. Pauli doctrinam vom 25. Jan. 1520 / P. Melancthon. – Basileae: Apud Andrea Cartandrum, 1520. – 34 s.
15. Melancthon Ph. Loci communes rerum theologicamm seu hypotyposes theologicae // CR. Vol. XXI. – S.81–227.
16. Corpus Reformatorum / [Hrsg. C. G. Bretschneider]. – Halis Saxorum: C. A. Schwetschke, 1834. – Vol. I. – 1119 s.
17. Meinhold P. Philipp Melancthon, der Lehrer der Kirche / P. Meinhold. – Berlin: Luthersches Verlagshaus, 1960. – 155 s.
18. Corpus Reformatorum / [Hrsg. C. G. Bretschneider]. – Halis Saxorum: C. A. Schwetschke, 1843. – Vol. XI. – 1043 s.
19. Die Augsburgische Konfession. – Erlangen: Martin Luther Verlag, 1988.

Kotliarov P. M., PhD, Associate Professor,
Head of the Art History chair, Taras Shevchenko
National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv),
pkotl.univ@gmail.com

Theory of education in the Philipp Melancthon's early pedagogical and religious works

This paper looks at the free-will dilemma in the early Reformation theology of renewed humanist and theologian Philipp Melancthon. We analyse the way he tried to unite his clearly Erasmian worldview with Martin Luther's theology; what resulted in his own interpretation of the Bondage of the Will thesis. In this interpretation, he took in account traditional dogmatic, demands of the new theology and Humanistic ideas. We tried to trace how Melancthon articulated the necessity for developing intellectual potencies in a person based on his own idea of vis cognoscendi (the force of cognition) and existing dogmatic and teaching concerning the freedom of the will. As we have proved, Melancthon created a completely new pedagogy, which had not transgressed the borders of the Lutheran doctrine and, at the same time, had been interwoven with Humanistic ideals.

Keywords: Philipp Melancthon, Erasmian, Humanism, theology, education, freedom.

* * *

УДК 378:001.89:54:94

Кузнєцов П. В.,
кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри
економічної кібернетики, Національний політехнічний
університет «Харківський політехнічний інститут»
(Україна, Харків), pk007@ukr.net

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ОРГАНІЗАЦІЙНА І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА В. М. ІПАТЬЄВА

Аналізується життєвий шлях видатного науковця в галузі хімії академіка В. М. Іпатьєва. Висвітлюються видатні організаторські здібності вченого в роки Першої світової війни у створенні військово-хімічної промисловості. Показано як за дуже короткі терміни були створені нові хімічні заводи різного профілю, налагоджено виробництво і збільшення випуску вибухових речовин, бойових отруйних речовин, сірчаної і азотної кислот та ін. З'ясовано, що науковцю належить першість у світі застосування високого тиску (до 1000 атм) для проведення каталітичних процесів. Показано, що він першим із хіміків здійснив полімеризацію етилену, створив високооктанові сорти авіаційного бензину, розробив нові методи переробки нафти.

Ключові слова: життєвий шлях, наука, хімія, дослідження, технологія, досягнення, впровадження.

Жовтнева революція 1917 р., роки громадянської війни та руйнування економіки Російської імперії в значній мірі вплинули на хід та історію розвитку вітчизняної науки. Історики по різному оцінюють масштаби цього впливу. Одні вважають, що науці було завдано нищівну утрату, а інші бачили в революційних перетвореннях сильний імпульс для зародження науки «Нового типу» – радянської науки. Безумовно, це кінцеві точки зору мають деякий елемент істини, але в дійсності все було значно складніше. Навіть до теперішнього часу немає цілісного освітлення обставин і перипетій розвитку науки в країні в 20–30-і роки ХХ ст., які ґрунтуються на скрупульозному вивченні документальних матеріалів.

Також далеко не однозначним було і відношення самих вчених до радянської влади. Немало із них емігрували; багато зайняли позицію активного неприйняття режиму. Це були головним чином гуманітарії і незабаром на них були направлені жорсткі репресії, які часто закінчувалися смертним вироком, а багатьох примусово відправлено за кордон. У той час багато дослідників, серед яких немало було видатних діячів у галузі природознавства і техніки, залишилися на батьківщині. Ними рухала не тільки потреба в продовженні досліджень улюблених обставинах, але і щире свідоме бажання допомогти своїй країні у ці важкі роки.

Серед таких науковців у першу чергу необхідною назвати В. М. Іпатьєва, який мав світове ім'я і кожна закордонна лабораторія надала б широкі можливості для плідної праці. Але В. М. Іпатьєв без вагання залишився в Росії і зіграв дуже суттєве значення в становленні і розвитку хімічної промисловості в радянській державі. Правда на початку 1930-х рр. для нього настали важкі часи, які були зв'язані з початком «великого терору» і останні десятиріччя свого життя він працював у США. Ім'я В. М. Іпатьєва і до цього часу залишається маловідоме для широкого кола і тільки після 1990-х рр. з'явилися правдиві публікації про цього науковця.

Історіографія досліджуваної теми доволі обмежена. Незважаючи на те, що загальні відомості про життєвий шлях, організаційну та наукову діяльність академіка В. М. Іпатьєва частково висвітлювалися у ряді публікацій, головним чином присвячених ювілейним подіям [1; 2; 3; 18; 19], ця проблема потребує подальшого